

Tüskés Tibor és a „Jelenkor”

Nemrég két könyvecske is megjelent, amely az immár hatvanhat éves kiváló pécsi irodalomtörténész és kritikus, Tüskés Tibor folyóirat-szerkesztői, főszerkesztői éveinek történetével foglalkozik, illetőleg jó néhány ponton dokumentálja azt. Az *Időrosta* (1994) laza emléktükrenek apró történetei, anekdotái, levél- és cikk-közleményei inkább adalékok, építőkövek egy rendszeres, átgondolt és szisztematikusan megírt „szabályos” memoárhoz, amely végül is a tavalyi könyvhéten kerülhetett az olvasók kezébe.

Az egyik legfőbb szakmai – és morális – tanulság, élmény ezeket a most már irodalomtörténeti (és persze helytörténeti) jelentőségű szövegeket olvasva az a feltűnő szerkesztői koncepcióbeli koherencia, amely véges-végig nyomon követhető az elbeszélő részekben éppúgy, mint a dokumentumokban. A szó és a cselekvés összhangja, az egykori szerkesztői akarat következetes érvényesítése. Tüskés Tibornak ma semmit sem kell visszavonnia vagy akárcsak módosítania több mint három évtized múltán, távlatából sem. (És ezt bizony nem mindegyik szakmabéli pályatársa mondhatja el magáról.) A másik – szintén meggyőző – „élménytanulság” az, hogy azok a folyóirat-szerkesztői alapelvek, amelyeket a hatvanas évek elején megfogalmazott, napjainkban sem veszítették érvényüket, ma is *korszerűek*. „Milyen lapot szeretnék szerkeszteni?” tette föl a kérdést a folyóirat 5. éves születésnapján a főszerkesztő Tüskés. „A *Jelenkor* arra vállalkozott, hogy vidéken, egy dunántúli nagyvárosban csináljon irodalmat, olyant, amelyet az országos irodalom részeként figyelnek és számon tartanak. Küzdünk mindenféle provincializmus ellen, akár körünkben: értékeink túlbecsülésében, akár másutt: valóságos értékeink lebecsülésében mutatkozik meg.” Ez világos és határozott beszéd, ráadásul – tehát már a hatvanas évek elején – Tüskés világosan utal arra is, hogy igenis létezik fővárosi provincializmus is. (Ez a meglátása is sokszorosán bebizonyosodott és manapság is érvényes.) „Az a törekvésünk – folytatta szerkesztői ars poeticáját –, hogy szellemi műhelyé tegyük a lapot, hogy magasabb szintre emeljük a vidéket; egyrészt azért, hogy megbecsülünk minden értéket, amelyet ez a város, ez a táj adott a magyar irodalomnak, másrészt azért, hogy tetteinket a legtágabb lehetőségekhez, az egyetemes magyar irodalom érdekeihez mérjük.” Ennek az értékcentrikus és *mindenféle* értéket tisztelő szellemi alapállásnak sem korszerűbb, sem méltányosabb, sem „ökonomikusabb” formájú kidolgozásával aligha érdemes bajlódni. Ugyanis ez a szerkesztői szemlélet éppen a maga egyszerűségében és természetességében teljes és egyetemes.

Egy másik, úgyszintén programadó cikkében Tüskés Tibor azt is leszögezi (= leszögezte), hogy a provincializmus ellen „úgy lehet sikeresen küzdeni, hogy megszüntetjük a vidék bezártságát, a köldöknéző siránkozást. Nézzünk körül a magunk házatáján [...]. Az egészséges irodalmi közéletet, az irodalmi élet feltételeit, eszközeit nekünk kell megvalósítanunk”.

Pécs városa irodalmi és folyóirat-tradíciója vonatkozásában szerencsés terep volt és maradt, hiszen 1941 óta – kisebb megszakításokkal – létezett már önálló irodalmi folyóirata. Először a *Sorsunk* (Várkonyi Nándor), majd az „első” *Dunántúl* (Katkó István), végül a Szántó Tibor-féle *Dunántúl*, melyben már feltűntek az induló *Jelenkor* kiváló írói közül is jó néhányan.

„Nem akartam szerkesztő lenni” – ezzel a vallomással kezdi a szerkesztői emlékeit összegző, formába öntő, *A Jelenkor indulása (1958–1964)* című, a tavalyi könyvhé-

ten megjelent memoárját Tüskés Tibor. Szemben a poétákkal – akik tudvalevőleg nem *lesznek*, hanem *születnek* –, úgy látszik, a szerkesztők nem elhivatottak, hanem inkább *vállalók*, nem teremnek, hanem teremődnek. Tüskés is hivatkozik néhány klasszikus, nagy elődjére: Osvát Ernőre, Várkonyi Nándorra, Babitsra, Illyésre, akik nem küldetésként, nem „önmegvalósításként”, hanem szolgálatként fogták fel és éltek meg szerkesztői munkásságukat.

Ő maga is a *szolgáló szerkesztők* sorából való, amit mi sem bizonyít ékeesebben, mint az a különös, már-már sorsszerű életrajzi tény, hogy a *Jelenkor* éléről történő elcsapatása után több, mint három évtizeddel, ismét folyóiratot szerkeszt: ezúttal a kaposvári *Somogy* című – egyre érdekesebbé, egyre karakteresebbé váló – kulturális folyóiratot.

No, de ne szaladjunk ennyire előre az időben, maradjunk csak az ötvenes évek közepe-vege történéseinél.

Tüskés Tibor fiatal irodalomtanárként Pécssett telepszik le, s mivel nem bennszülött, módszeresen igyekszik mielőbb megismerkedni a város múltjával, kultúrájával, szellemi életével, irodalmi hagyományaival. Jellegzetes momentumként regisztrálhatjuk például azt a gesztusát, hogy gimnáziumi tanítványaival együtt gyűjtik össze Babits Mihály pécsi diákoskodásának még föllelhető emlékeit, dokumentumait, vagy azt, hogy megírja a pécsi irodalom kistükrét, s azt is, hogy számos, pécsi vonatkozású írással, sőt könyvekkel gazdagítja – most már ő maga – a szeretett város szellemi életét. Kronológiailag persze ezek a művek már *követik a Jelenkor* hősi, a Tüskés által fémmjelzett, „jegyzett” időszakát, ám a törekvés, a mentalitás, az irodalomtörténeti és helytörténeti kutató egész magatartása és ebből fakadó cselekvési programja tagadhatatlanul egy irányba mutat: ama bizonyos „genius loci”, a hely szellemének a működtetése, táplálása és persze gazdagítása, színesítése irányába.

Vagy talán mégsem? Vagy nem egészen? Vagy talán nem csak errefele?

Persze, hogy nem csak, hiszen ha *csak* a hely ilyen-olyan „szellemeit” élesztgette volna Tüskés – no meg, ha a párt tagja lett volna – bizonyára a laptól mehetett volna nyugdíjba, ha ő is úgy akarja. Ő azonban nem egészen így akarta. Ő a magyar szellemi élet egészében gondolkodott már akkor, az ötvenes évek végén is: közölte Illyést, Németh Lászlót, Kassák Lajost, Weöres Sándort, Kodolányi Jánost, Pilinszky Jánost, Mándy Ivánt. E névsorból is látható: a Tüskés szerkesztette *Jelenkor* nem ismert semmiféle más közlési szempontot, mint a minőségét. És eme bizonyos névsor persze folytatható; de a végeredmény ugyanaz! Nézzük csak: Mészöly Miklós és Berda József, Sinka István és Tamkó Sirató Károly, Takáts Gyula és Rába György, Jékely Zoltán és Simonyi Imre, Tornai József és Konrád György, Tatay Sándor és Hernádi Gyula, Takács Imre és Mezei András, és sorolhatnánk a neveket még napestig. Kis túlzással talán azt is mondhatnánk: Tüskés örömmel – de nem minden szorongás nélkül persze – közölt mindenkit, aki csak számított az akkor élő legnagyobbak s a tehetséges fiatalok között. A forradalom után börtönből szabadult íróársakat is ideszámítva. (Amely tény már nemcsak a szerkesztő minőségérzékét, de a civil kurázi meglétét is eszünkbe juttathatja.)

Újabb színfolt a Tüskés Tibor szerkesztette *Jelenkor* szellemi palettáján a képzőművészet és általában a művészetek különböző ágainak folyamatos jelenléte. „Mindez – írja Tüskés – hangsúlyos módon, a lap irodalmi arculatát kiegészítő és gazdagító formában volt jelen a folyóiratban. A mai olvasó talán csodálkozik is azon, hogy milyen sokat és kiemelten foglalkozott a *Jelenkor* zenei kérdésekkel, filmbemutatókkal, a mű-

vészeti élet általános és helyi kérdéseivel. De ebben a tág érdeklődésben nem a provincia nagyképűsége, sokat akarása, a mindenbe belekontárkodó kíváncsiság mutatkozott meg, hanem a vidék bátorsága, talán a központnál is nagyobb előnye, merészsége, kezdeményező kedve.”

Alljunk is meg itt egy szóra. Tüskés Tibor a „vidék bátorsága”-ról, „a központnál is nagyobb előnye”-ről szól, ami talán kulcs is lehet az ő 1959 és 1964 közötti, úgymond vidéki, irodalmi és művészeti folyóirat főszerkesztői működéséhez is. Nehéz persze ma már – különösen az ifjabb nemzedékeknek – visszavetítődni több mint három évtizeddel korábbra, a tudjuk hogyan, mi módon konszolidált kora-kádári időszak szellemi aurájába, s *valószínű* a bőrünkön, idegeinkben és a döntéseinket talán legalább motiváló zsigereinkben földézve megérezni, hogy mit is jelentett akkoriban például a munkásör, a munkahelyi besúgó, az igazoló jelentés, egyáltalán a párt, és annak helyi megtestesítője, a megyei pártbizottság. És most nem is elsősorban a Tüskés által elmesélt félelmesen igaz anekdota jut az eszembe, amikor is a *Jelenkor* alapításakor elsőként kiszemelt főszerkesztőféle ember egy szerkesztőségi ülésen előhúzta és a szerkesztőtársak nagy döbbenetére az asztalra helyezte revolverét; hanem általában a légkör maga érdekel, a hatvanas évek eleji Magyarországon. S ha Tüskés Tibor vitathatatlanul jelentős, sőt – ne féljünk a nagy szavaktól – korszakos jelentőségű szerkesztői munkásságát értékeljük, a szorosán vett szakmai szempontokon túl föltétlenül szóba kell hoznunk ezt a rendkívül sok apró nüanszból összetevődő – Isten tudja persze, mennyire tudatos és mennyiben spontán – taktikai, politikai értelemben lavírozó irányítóképeséget és folyamatos gyakorlatot, amely lehetővé tette, hogy a *vidék*, talán egy kicsit lomhább, talán kevésbé szigorú, talán kevésbé éber pártellenőrzésének reális súlyát helyesen érzékelle, és fölismerje a folyóirat előtt álló reális szellemi lehetőségeket.

Utólag úgy látszik, hogy Tüskés Tibor egyik mérőmódszere, kísérlete, az esetleges időleges visszavonulást is magába foglaló lehetősége, a hatalom ideológiai (és talán politikai) tűrőképességének „meglakmuspapirozása” a *Jelenkorban* indított számos *vita* volt. Miről is?, mikről is? Például a „látomásos” költészetről, és *ugyanabban* a számban „a szocialista realizmus főbb esztétikai problémáiról” (nem kell folyóirat-szerkesztői rutin ahhoz, hogy fölismerjük: Tüskés főszerkesztő úr jó taktikus is volt) –; továbbá a „modernizmus”-ról, majd a „szülőföld és irodalom”, a „vidéki” irodalom problematikáiról, a „modern” költészetről és így tovább.

Ezek a viták persze számos szerkesztői „elhajlást” is napvilágra hoztak, kézzel foghatóvá tettek: kiderült, hogy Tüskés Tibor úgymond urbánus is, népi is, egzisztencialista is, liberális is –, egyáltalán: gondolkodó és a dolgokra reflektáló értelmiségi. Ezek a „vallások” külön-külön is fő bűnnek számítottak a hatvanas évek elején (és még később is persze); így aztán – ha *amonnan* nézzük – Tüskés Tibor méltán rászolgált leváltására, bőségesen meg szolgálta eltávolítását a *Jelenkor* éléről. Ez az *eltávolítás* (milyen finom és ráadásul találó kifejezés is) láthatólag újabb, szinte hibátlanul végrehajtott kivitelezése volt az időnként napirendre kerülő politikai vagy inkább „ideológiai” tisztogatásoknak! Évtizedenként legalább egyszer (de volt úgy, hogy többször is) rendszeresen sor került efféle: a hatalomnak szüksége volt mind a belső egység demonstrálására, mind pedig a meghököltetés, a megfélemlítettség légkörének megteremtésére. Hogy mennyire ily módon működött ez a gépezet, azt szemléletesen bizonyítja az akkori „népi”-nek mondott, elkönyvelt *Alföld* főszerkesztője, Mocsár Gábor ellen indított támadássorozat is. Így aztán mind az „urbánus” *Jelenkor*, mind a „népi” *Alföld* megkapta a magáét. Ráadásul minden pártideológiai offenzíva a rendszer lényegéből

következett, vagyis *internacionalista* jelenségként működött. Hiszen valamivel később, a nyolcvanas évek elején nemcsak itthon, de – például – Pozsonyban, Kolozsváron és Újvidéken is lejátszódtak, azaz megismétlődtek egészen hasonló (sőt még durvább) jelenségek és események.

A Tüskés Tibor jegyezte *Jelenkor* elleni vádak egyfelől a maguk primitívségükben, másfelől persze – tényszerűségüket nézve – nagyon is igaz mivoltukban úgyszintén visszaköszöntek térben és időben a hatvanastól a nyolcvanas évek közepéig-végéig itt, Kelet-Közép-Európában. Nálunk az akkori két budapesti párt(irányítású)-újság, a *Népszabadság*, valamint az *Élet és Irodalom* vonult föl a *Jelenkor* ellen (miközben a pécsi megyei pártbizottságon is befűtenek a lapnak a Pestről jött elvtársak). Megállapítják Tüskésék eszmei eltévelyedését, s az általuk közölt művek között szemelgetve kiállítják a súlyosan elmarasztaló bizonyítványt. Néhány minősítés az egyébként szép hosszúra nyúló bűnlajstromból: „egzisztencialista eszmék és életérzések”; „helytelen, kispolgári, olykor ellenséges, káros nézetek”; „éles ellentétben [...] a marxizmus-leninizmussal, a marxista esztétika eddigi eredményeivel, pártunk politikájával, elméleti állásfoglalásaival”; „a marxizmus polgári revíziójára tesz kísérletet, burzsoá ideológiát hirdet”; „rosszindulatú és hazug”; „zavaros és ellentmondó”, „a múlt század avas polgári esztétikáját idézte fel”; „hirdette [...] az irracionalizmus jogát”; – és így tovább. Még hozzá mindez félelmet keltő (és másokat is gyakran és alaposan megleckéztető) nagy nevű kritikusok és ideológusok döfködő tollából.

A főszerkesztő Tüskés Tibor menesztése azonban nemhogy elvette, de egyenesen megsokszorozta a szenvedő alany alkotó erejét: számos könyve tanúskodik erről. „Harminc év alatt rengeteg rossz ért, rengeteg szépséget láttam, rengeteg emberi jóval találkoztam” – fejezi be emlékezéseinek sorát. „Hogy mi marad meg a jövő számára a *Jelenkor* múltjából? Nem tudom. Nekem azt a szigetet jelenti, ahol egykor a jó remény és a fiatalság fái nyíltak. Hörderlin Hüperionjának szavai élnek bennem: »Hová menekülhetnék önmagam elől, ha ifjúságom kedves napjai nem volnának? Mint az Akherón partján nyugtát nem lelő lélek, úgy térek vissza életem elhagyott vidékeire.«” (*Magvető*, 1994; *Új Forrás*, 1995.)